

УДК 821.111(73)

**ЕЎРАПЕЙСКАЯ ВАЙНА ВАЧЫМА АМЕРЫКАНЦА (НА МАТЭРЫЯЛЕ АПОВЕСЦІ
«ПАСВЯЧЭННЕ АДНАГО МАЛАДОГА ЧАЛАВЕКА – 1917» ДЖ. ДОС ПАСАСА)**

канд. філал. навук, дац. З.І. ТРАЦЦЯК
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)
zoja.tretyak@rambler.ru

Разглядаецца аповесць «Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917» Дж. Дос Пасаса, якая пачала творчую эвалюцыю пісьменніка. Абапіраючыся на аўтабіяграфічны матэрыял, прэзаік здзейсніў спробу ўвасобіць вопыт амерыканца, які патрапіў у Стары Свет часоў Першай сусветнай вайны. Адзначаецца, што аўтар пераасэнсаваў асобныя прыёмы, характэрныя для «рамана выхавання», каб занатаваць подых эпохі татальнага вынішчэння. Вынесена ў назву лексічная адзінка «пасвячэнне / ініцыяцыя» сведчыла пра жаданне аўтара звязаць падзеі, што скончыліся не так даўно, са старажытным рытуалам. У новых абставінах ён траціў свой сакральны характар, затое набываў уласціваасці абсурду і звыродства. Аповесць мае выключна антымільтарысцкі характар.

Ключавыя словы: амерыканская літаратура, Першая сусветная вайна, аповедавая тэхніка, «раман выхавання»

Уводзіны. 20–30-я гг. ХХ ст. – прадуктыўны час развіцця амерыканскай прозы пра Першую сусветную. Мастакі слова спрабавалі ўвасобіць асобныя праявы вайны, ужо пачынаючы са жніўня 1914 г., але спатрэбіліся намаганні новай генерацыі літаратараў (Т. Бойда, Дж. Дос Пасаса, Э.Э. Камінгса, Л. Столінгса, У. Фолкнера, Э. Хемінгуэя), каб творы, што закраналі дадзеную тэматыку, страцілі другасны характар і набылі вагу па абодва бакі Атлантыкі. Пісьменнікі адчувалі выключнасць уласнага вопыту. Паводле Дж. Дос Пасаса (*John Dos Passos*, 1896–1970), «у выпадку з асобамі, што павырасталі ў трыццатыя гады, жорсткасць вайны і ўціск звязаны з меншым шокам, чым калі размова ішла пра амерыканцаў майго пакалення, якія гадаваліся падчас ціхамірнага скону дзевятнацатага стагоддзя» (*the brutalities of war and oppression came as less of a shock to people who grew up in the thirties than they did to the Americans of my generation, raised as we were during the quiet afterglow of the nineteenth century*) [1, р. 862].

Персанаж-аднагодак – Марцін Гоў – увасоблены мастаком слова ў дэбютнай аповесці «Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917» («*One Man's Initiation – 1917*», 1920). Паводле Я. Засурскага, яна – «першы значны амерыканскі твор пра Першую сусветную вайну» [2, с. 284]. Адрозна пасля публікацыі выданне зацікавіла шэраг крытыкаў: найбольш значныя артыкулы сучаснікаў сабраны ў кнізе «Джон Дос Пасас» з серыі «*Critical Heritage*» (пад рэдакцыяй Б. Мэйна) [3]. Аповесць перадавалася ў 1945 г. пад назвай «Першая сустрэча» («*First Encounter*»). Відавочна, што праца мела выразны аўтабіяграфічны характар. Яна абапіралася на захаваўшыяся лісты, матэрыялы з нататнікаў і дзённікавыя запісы, зробленыя пераважна ў Еўропе (1917) [4]. Ужо ў 1920 г. акрэсліўся шэраг тэм, што былі разгледжаны і ў наступным творы пісьменніка: рамане «Тры салдаты» («*Three Soldiers*», 1921) [5].

На пачатку 1920-х гг. мастак слова выпрацоўвае арыгінальную манеру выкладу матэрыялу, заснаваную на такім прыёме, як мантаж. Паводле А. Зверава, «сам тып мантажу, што вабіў Дос Пасаса ..., стаўся плённым толькі ў літаратуры, якая малявала рэчаіснасць у перыяды высокага гістарычнага напружання ...» [6, с. 514]. У дадзеным выпадку размова ішла пра падзеі татальнай вайны, што да непазнавальнасці змянілі грамадска-палітычнае жыццё Захаду. Пісьменнік адмовіўся ад выключна паслядоўнага выкладу матэрыялу і аддаў перавагу аповеду, які кіраваўся ўнутранай логікай развіцця. М. Джавахідзэ, разважаючы пра аповесць прэзаіка, падкрэсліла, што прафесійныя веды паўплывалі на будову твора: «законы архітэктуры і жывапісу арганічна зліліся з законамі аповедавай тэхнікі» [7, с. 21].

Асноўная частка. Дж. Дос Пасас акрэсліў асноўную ідэю аповесці, выкарыстаўшы ў яе назве назоўнік «*initiation / пасвячэнне / ініцыяцыя*». У 1917 г. галоўны герой твора і яго таварышы сапраўды прайшлі шэраг выпрабаванняў на шляху да сталасці. Яны асацыятыўна нагадвалі пра старажытныя рытуалы, што сімвалізавалі набыццё неафітам новага вопыту і імя, а разам з ім і іншага сацыяльнага статусу. У ХХ ст. (асабліва падчас сусветных войнаў і рэвалюцый) псеўдотрадацыйныя, пазбаўленыя мэтазгоднасці дзеянні набылі надзвычайную ступень вытанчанасці і пачалі межаваць са звыродствам, бо чалавек усё часцей гвалтоўна губляў годнасць, здольнасць да самаідэнтыфікацыі і рэфлексіі. Варта заўважыць, што пісьменнік з ЗША распрацоўваў спецыфічную мадыфікацыю «рамана выхавання» (персанаж набываў веды пра сусвет і грамадства, назапашваў вопыт, адбываліся псіхалагічныя і духоўныя трансфармацыі яго асобы, але пачуццё гармоніі не дасягалася).

Першай прыступкай да новай тоеснасці было падарожжа Марціна Гоў у Стары Свет. Адпраўной кропкай у эвалюцыі прагаганіста з'явілася наступная думка: «будучыня для яго – нішто, мінулае для яго –

нішто» (*the future is nothing to him, the past is nothing to him*)¹ [8, p. 11]. Затое сучаснасць на той момант звязілася для персанажа да невялікай кропкі: карабля, якому пагражалі і марская бездань, і створаныя чалавекам фактары. Своеасаблівы каўчэг быў месцам, куды патрапілі самыя разнастайныя асобы: экзальтаваная дзяўчына, што безаглядна верыла ў прапагандысцкія лозунгі, маладыя авантурысты, якія марылі пра вайну, як збаўцу ад нуды «амерыканскай мары», інтэлігенты-летуценнікі, што збеглі ад надакучліваўпарадкаванага жыцця дома і т.д. Усе падарожнікі адчувалі, што іх паяднала не толькі жаданне патрапіць у Еўропу як мага хутчэй, але і жах, выкліканы чуткамі пра нікому невядомыя праявы вайны: атрутныя рэчывы, міны, тарпеды. Тыпалагічна першая глава аповесці нагадвае апавяданне Э. Хемінгуэя «Ноч да высадкі» («Night Before Landing»; выдана пасля смерці аўтара ў зборніку «Гісторыі пра Ніка Адамса», 1972).

Як адзначалася вышэй, асноўнай тэмай размоў падчас вандроўкі былі страшэнныя рэаліі вайны ў далёкай Еўропе. Надзённымі былі абмеркаванні найноўшых сродкаў масавага знішчэння. Смерць ад кулі персанажы Дж. Дос Пасаса ўспрымалі як нешта больш-менш зразумелае і звыклае, звязанае з ахвяраваннем сябе ў імя іншых. Засталася пытанне, як адносіцца да сыходу ў нябыт ад уздзеяння толькі што вынайздзеных звышдэструктыўных відаў зброі. Нават недасведчаныя ў сутнасці вайны здагадваліся, што смерць, напрыклад, ад удушша зневажае асобу: «З гэтым новым газам нічога немагчыма зрабіць. ... Лёгка парахнеюць, як быццам бы яны гніюць разам з рэштай трупам. У шпітальных гаротнікаў прыхіляюць да мура і пакідаюць паміраць. Кажуць, што скура зазянее ... » (*There's nothing they can do against this new gas ... It just corrodes the lungs as if they were rotten in a dead body. In the hospitals they just stand the poor devils up against a wall and let them die. They say their skin turns green ...*) [8, p. 12]. Апавядаючы пра будні вайны, мастак слова не хаваўся за эўфімізмамі, прынятымі ў прапагандысцкай літаратуры дзеля «санцыі»-расквечвання аб'екту мастацкага ўвасаблення.

Марціну пашчасціла, і ён патрапіў у Стары Свет. Новы асяродак уразіў амерыканца, бо ўсё, што акаляла яго, нагадвала пра багатае мінулае Францыі, якое літаральна матэрыялізавалася перад вачыма неафіта. У 1917 г. і для аўтара, і для апавядальніка адчувальнай была гісторыя даўніх узброеных канфліктаў, напаміны пра якія трапляліся на кожным кроку: «у назвах станцый паўставала старая вайна, аж датуль, калі паводка з пунсовых макаў здавалася крывёй змагароў, забітых ва ўсе часы» (*in the names of the stations rose old war, until the floods of scarlet poppies seemed the blood of fighting men slaughtered through all time*) [8, p. 18]. Паказальна, што дадзеная тэма паўстае не толькі на старонках аповесці Дж. Дос Пасаса. Напрыклад, у зборніку Д. Кэнфілд «Родны прытулак у Францыі» («Home Fires in France», 1918) першае з апавяданняў падае ўражанні амерыканцаў-дабраахвотнікаў, якія ўпершыню наведвалі пасапраўднаму старое еўрапейскае паселішча, дзе ўсё дыхала мінулым [9, p. 1].

Пасля Парыжу Марцін Гоў адразу апынуўся на фронце непадалёк ад Марны. Дж. Дос Пасас падкрэсліў, што маладому ганароваму лейтэнанту з медыцынскіх войск бракавала мінімальнага вопыту, каб глыбока ўспрыняць увесь трагізм забойства і вынішчэння. Яго ўразілі словы выпадкова сустрэтага салдата, які параўнаў бойню з абсурдна-загадкавымі падзеямі ў вядомай кнізе Л. Кэрала «Аліса ў Залюстроўі» («Alice in Wonderland»). Свае назіранні персанаж узмацніў асацыяцыямі, што прыпадабнялі вайну да дурной пантамімы і выступу цыркачоў (*an ill-intentioned Drury Lane pantomime, like all the dusty futility of Barnum and Bailey's Circus*) [8, p. 25]. Пазней вайна пачала ўсё часцей асацыявацца з маной.

Апавядальнік уяўляў, што баявыя дзеянні-пантаміма павінны абавязкова скончыцца выбухам некантралюемага рогату, накіраванага супраць палітыкаў усіх гатункаў, асоб, што зараблялі на забойстве іншых. Паводле Дж. Дос Пасаса, толькі ўсеагульны шалёны смех мог адолець татальную вайну і яе найбольш бязглуздыя праявы. Таму патэнцыяльна ён павінен быў апанаваць і шараговых, і камандаванне (... *some day ... people everywhere, in all uniforms ... would jump to their feet and burst out at the solemn inanity, at the stupid, vicious pomposity of what they were doing* [8, p. 52]).

Аповесць «Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917» – твор шмат у чым тыповы для амерыканскай прозы 20–30-х гг. XX ст. пра Першую сусветную вайну. Напрыклад, як і ў раманах Т. Бойда «Праз жыта» ці Э. Хемінгуэя «Бывай, зброя!», у працы Дж. Дос Пасаса галоўны персанаж не адчуваў асаблівага антаганізму ў дачыненні да ворага: «дзіўна нават падумаць, наколькі мы бліжэй да немцаў, чым да каго-небудзь іншага ...» (*it is funny to think how much nearer we are ... to the Germans than to anyone else*) [8, p. 34]. Шараговыя вайскоўцы, паводле мастака слова, больш-менш талерантна ставіліся да салдатаў па іншы бок акупаў. Іх побыт, самыя інтымныя думкі і пачуцці выклікалі непадробную цікавасць. Спрабуючы выратаваць параненага палоннага, Марцін канчаткова засвоіў добры ўрок: вораг – не жудасная пачвара ці варвар (як яго малявала прапаганда), а, перш за ўсё, звычайны чалавек. Аўтар падкрэсліў, што «ў рэшце рэшт кроў і пот змылі ўсю нянавісць і ману» (*at last they were washed out, all the hatreds, all the lies, in blood and sweat*) [8, p. 104].

Дж. Дос Пасас падаў яшчэ адну гісторыю, у якой увасобіліся адносіны персанажаў-«ворагаў» [8, p. 96]. Спавядальная манера выкладу матэрыялу вылучае дадзены эпізод на фоне іншых. Эпізадычны герой

¹ Тут і далей пераклад з англійскай мовы наш. – З.Т.

(французскі салдат) лаканічна апавядаў пра самы запамінальны ў яго жыцці штыхавы бой, падчас якога ён забіў чалавека. Письменнік увасобіў гэту сумную гісторыю без залішняга пафасу, сканцэнтраваў увагу на сораме асобы, якая здзейсніла ўчынак, што супярэчыў яе перакананням. Невядомы салдат пакутаваў, бо адчуваў, што перапыніўшы жыццё іншага, ён загубіў і сваю душу. Паказальна, што матыў забойства-перараджэння характэрны і для амерыканскай, і для заходнееўрапейскай, і беларускай ваеннай літаратуры. Згадаем апавяданне «Рускі» М. Гарэцкага, раман «Смерць героя» Р. Олдынтана. У аповесці Дж. Дос Пасаса значным з'яўляецца сам працэс вербалізацыі перажытага, бо гэты момант выкрываў новае вымярэнне існавання забойцы па загадзе. У той жа час, напрыклад, рускі з аднайменнага апавядання айчыннага класіка такой магчымасці пазбаўлены, што ў пэўнай ступені пагоршыла яго псіхалагічны стан.

Адным з запамінальных вобразаў, якія паўсталі на старонках аповесці амерыканскага пісьменніка, быў вобраз укрыжаванага Хрыста. Марцін Гоў выпадкова заўважыў драўляную скульптуру Збавіцеля, што крыху дрыжэла пад струменямі дажджу. Персанаж, які ў той момант востра адчуў сваю адзіноту, заўважыў, што нехта спавіў галаву самотнага Ісуса калючым дротам (... *where the crown of thorns had been about the forehead of the Christ someone had wound barbed wire* [8, p. 71]). Міжволі персанаж правёў паралелі, што паядналі выяву Ісуса са звычайнымі шараговымі (і «сваімі», і «чужымі»), якія кожны дзень ахвяравалі ўласным жыццём². Адзіным адрозненнем ад біблейскага сюжэту была бессэнсоўнасць іх дзеянняў, якая дэвальвавала самую ідэю выратавання. Тым больш, што замест маральнага ўзыходжання, гартавання найлепшых чалавечых якасцей новага збавіцеля, які апрануў форму, чакала невыноснае падарожжа ў апраметную, замкнёную прастору падземнага сховішча, куды ён патрапіў у час артабстрэлу ці газавай атакі.

Практычна кожная экстрэмальная сітуацыя, апісаная Дж. Дос Пасасам, патрабавала пэўных літаратурна-мастацкіх сродкаў, якія б дазволілі ўвасобіць радыкальны часава-прасторавы трансфармацыі, што адбываліся ў свядомасці дзейных асоб. Адным са спецыфічных прыёмаў, якімі карыстаўся пісьменнік, была каталагізацыя падзей вайны. На ўвазе меліся залішне ўскладненыя развітыя сказы, якія ўбіралі ў сябе бясконцы шэраг дэталей, што толькі занатоўваліся, але не інтэрпрэтаваліся рэцыпіентам. Тыповым прыкладам, на наш погляд, з'яўляецца наступны пасаж: «Шэра-зялёны парваны камуфляж, што дрыжэў на фоне жоўтага зіхоткага неба ці абвіваўся вакол чорных вычварных дрэў без лісця, зеленаваты прывідны газ. Уздоўж дарогі перавернуты артылерыйскі транспарт, забітыя мулы, што заблыталіся ў пастронках і ляжалі каля разварочаных скрыняў з боепрыпасамі, награвашчаныя ў кучу трупы ... напаяпаханая ў брудзе з роваў» (*Torn camouflage fluttering greenish-gray against the ardent yellow sky, and twining among the fantastic black leafless trees, the greenish wraiths of gas. Along the roads camions overturned, dead mules tangled in their traces beside shattered caissons, huddled bodies ... half buried in the mud of the ditches*) [8, p. 82]. Цытата з аповесці тыпалагічна нагадвае пра пералік аб'ектаў ваеннай рэчаіснасці ў апавяданні Э. Хемінгуэя «Якімі вы не будзеце»³. У абодвух выпадках падаваўся апакаліптычны малюнак, які з вялікай цяжкасцю аналізаваўся персанажам, што не так даўно жыў ва ўпарадкаваным амерыканскім мікракосме. Стваралася ўражанне, што дзейная асоба супраціўлялася гвалтоўнай спробе перабудаваць уласную свядомасць і таму хавала (нават ад сябе) свае сапраўдныя інтэлектуальныя здольнасці.

Дж. Дос Пасас пакінуў фінал аповесці адкрытым, але вынікі гэтага спецыфічнага «пасвячэння» відавочныя. Па-першае, Марцін Гоў спасцігнуў простую, але выбітную ў сваёй значнасці думку: вайна – адзін з самых адмоўных вынікаў існавання цывілізацыі, новы тып духоўнага заняволення. Па-другое, персанаж настойліва падкрэсліваў, што забойства не павінна ператварыцца ў профэсію і штодзённую патрэбу індывіда. Па-трэцяе, вопыт, набыты амерыканцамі ў Еўропе, назаўжды змяніў іх светаўспрыманне, проціпаставіў іх родным на радзіме, бо ветэран не мог скарыцца, калі размова ішла пра найўняў уяўленні, пра існасць вайны.

² Падрабязна асобныя аспекты дадзенай тэмы (у дачыненні да заходнееўрапейскай і амерыканскай літаратур) разгледжаны ў працы П. Фюзэла «Вялікая вайна і сучасная памяць» [10].

³ «Па траве і хлебе ўздоўж дарогі, а месцамі і на самой дарозе раскіданы ваенны рыштунак: палявая кухня (яе прывезлі, мабыць, калі справы ішлі лепей); мноства ранцаў з цялячай скуры; ручныя гранаты, каскі, вінтоўкі (некаторыя з іх прыкладам угару, штыхом уторкнуты ў бруд: у рэшце рэшт тут, верагодней за ўсё, пачалі аковацца); шанцавыя прылады, скрыні для патронаў, пісталеты-ракетніцы з раскіданымі вакол патронамі, медыцынскія аптэчкі, процігазы і пустыя скрыні ад іх; прыпалы да зямлі сярод гары пустых гільзаў трохногі кулямёт (у яго выкіпеў кохух, скалечана казённая частка, а са скрыняў непадалёк тырчэлі канцы стужак); трупы кулямётчыкаў у ненатуральных паставах, а вакол у траве ўсё тья ж паперы» (*In the grass and the grain, beside the road, and in some places scattered over the road, there was much material: a field kitchen, it must have come over when things were going well; many of the calf-skin-covered haversacks, stick bombs, helmets, rifles, sometimes one butt-up, the bayonets stuck in the dirt, they had dug quite a little at the last; stick bombs, helmets, rifles, entrenching tools, ammunition boxes, star-shell pistols, their shells scattered about, medical kits, gas masks, empty gas mask cans, a squat, tripodded machine-gun in a nest of empty shells, full belts protruding from the boxes, the water-cooling can empty and on its side, the breech block gone, the crew in odd positions, and around them, in the grass, more of the typical papers*) [11, p. 374].

Вынікі. Аповесць Дж. Дос Пасаса «Пасвячэнне аднаго маладога чалавека – 1917» – першая спроба празаіка пераасэнсаваць свой ваенны вопыт у форме мастацкага твора. У кнізе можна заўважыць шэраг тэм, што і надалей цікавілі пісьменніка: дачыненні войска і асобы, маральнае абгрунтаванне ўласнага ўдзелу ў вайне, які патрабаваў выканання загадаў, адносін да «ворага» і «сваіх» (персанажу-амерыканцу было не так лёгка правесці рысу, якая недвухсэнсоўна падзяліла б еўрапейцаў на гэтыя дзве катэгорыі). Мастак слова паступова пачаў эксперыментнаваць з формай выкладу матэрыялу, ушчыльную падышоўшы да патэнцыялу выкарыстання такога прыёму, як мантаж.

ЛІТАРАТУРА

1. Dos Passos, Jh. *One Man's Initiation: 1917. A Preface Twenty-Five Years Later* / Jh. Dos Passos // *Novels 1920 – 1925*. – New York, Literary Classics of the United States, Inc., 2003. – P. 862–864.
2. Засурский, Я. Джон Дос Пассос / Я. Засурский // *История литературы США. Литература между двумя мировыми войнами* / редкол.: Я. Засурский (гл. ред.) [и др.]. – М. : ИМЛИ РАН, 2013. – Т. VI. Кн. 1. – С. 283–308.
3. *John Dos Passos: The Critical Heritage* / ed. by B. Maine. – London, New York, Routledge, 2005. – 293 p.
4. Dos Passos, Jh. *Letters and diaries 1916 – 1920* / Jh. Dos Passos // *Travel Books and Other Writings 1916–1941*. – The Library of America, 2003. – P. 635–800.
5. Dos Passos, Jh. *Three Soldiers* / Jh. Dos Passos. – New York, The Modern Library, 1932. – 471 p.
6. Зверев, А. Монтаж / А. Зверев // *Художественные ориентиры зарубежной литературы XX века*. – М. : ИМЛИ РАН, 2002. – С. 507–522.
7. Джавахидзе, М. Эволюция Джона Дос Пассоса-романиста (20–40-е гг.) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.05 / М. Джавахидзе. – М., МГУ им. Ломоносова, 1992. – 146 л.
8. Dos Passos, Jh. *One Man's Initiation* / Jh. Dos Passos. – New York, George H. Doran Company, 1922. – 128 p.
9. Canfield, D. *Home Fires in France* / D. Canfield. – New York, Henry Holt and Company, 1918. – 306 p.
10. Fussell, P. *The Great War and Modern Memory* / P. Fussell. – New York, London : Oxford University Press, 1989. – 363 p.
11. Hemingway, E. *First Forty-Nine Stories: Second Impression* / E. Hemingway. – London : Jonathan Cape, 1946. – 471 p.

Поступила 27.06.2016

EUROPEAN WAR AS SEEN BY AMERICAN (ON THE MATERIAL OF 'ONE MAN'S INITIATION – 1917' BY JH. DOS PASSOS)

Z. TRATSIAK

The article is devoted to the story 'One Man's Initiation – 1917' by Jh. Dos Passos, which was the starting point of the author's creative evolution. Using the autobiographic material the prose writer tried to portray American's experience in the Old World during the First World War. The author reconsidered some devices typical to the Bildungsroman. It was done to record the breath of the epoch characterized by total destruction. The lexical unit 'initiation' given in the title showed the authors desire to connect some events that had finished not so long ago with ancient rituals. In new conditions they lost their sacral quality and obtained some features of absurdity and degeneration. The story has an antimilitary character.

Keywords: American literature, the First World War, narrative technique, Bildungsroman.